

Teória rečových aktov a jej implikácie

Dezider Kamhal

Centrum pre kognitívnu vedu, Fakulta matematiky, fyziky a informatiky UK,
Mlynská dolina, 842 48 Bratislava
kamhal@fmph.uniba.sk

Abstrakt

Filozofi J. L. Austin, J. R. Searle a H. P. Grice ponúkli originálne a odlišné pohľady na jazykovú prax. Ich názory ilustrujú niekoľko základných prístupov k jazykovému konaniu. Spoločným východiskom bol ich pragmatický prístup k jazyku, odlišovali sa však v dôraze, ktorý kládli na jeho konvenčnú resp. intencionálnu stránku. Všetci však upozorňovali na potrebu skúmať jazyk ako konanie a na aspekty významu/mienenia, prehliadané pri logickom alebo čisto sémantickom prístupe. Po porovnaní a zhrnutí ich názorov naznačíme možnosti ich uplatnenia v rozmanitých oblastiach komunikácie súvisiacich s modernou technológiou a pri skúmaní a modelovaní jazyka.

1 Úvod

Ústrednou ideou tvorcov a rozvíjateľov teórie rečových aktov je, že jazyk (reč) je sledom rozmanitých, viac alebo menej podobných typov konaní. Hovoriť (nie simulovať hovorenie) znamená zapájať sa do aktivít riadených špecifickým druhom pravidiel (Searle, 2007). Na druhej strane, rozumieť reči znamená rozumieť konaniu podľa týchto špecifických pravidiel.

Rôzni autori zdôrazňovali rôzne zložky alebo aspekty týchto druhov konaní. Napríklad J. L. Austin vo svojich formuláciách úspešnosti performatívov kládol dôraz na konvenčnú stránku – hovoril o konvenčných postupoch, ktorých sa pridriavajú hovorcovia a aj adresáti pri rozumení rečovým aktom. P. H. Grice pri prvej formulácii svojej psychologickéj teórie významu sa zase naopak opieral o komplexnú, viaczložkovú intenciu hovorca ako základný explanačný koncept pri vysvetľovaní nielen toho, čo mieni hovorca, ale aj toho, čo konvenčne znamená nejaký výraz v jazyku (Grice, 1991).¹

V nasledujúcom texte sa obmedzím na názory a koncepcie trojice autorov, Austina, Gricea a Searlea, pretože podľa mňa typicky, každý svojím spôsobom, reprezentujú spoločnú líniu prístupu k filozofickému uvažovaniu o jazyku. Na druhej strane, ich názorové

rozdiely predstavujú krajné stanoviská vzhľadom na predpokladanú úlohu konvencií resp. intencií v rečovom konaní, prípadne pokus o syntetickejší a vyváženejší prístup. Searle zároveň ponúkol základy vedeckými metódami budovanej teórie rečových aktov.

2 Austin a „klam opisu“ ako pretrvávajúci zdroj konfúzií

J. L. Austin sa všeobecne považuje za tvorca teórie rečových aktov, aj keď nijakú teóriu v prísnom zmysle slova neponúkol.² Austinove knižne vydané prednášky *How to Do Things with Words*³ začínajú zmienkou o klame, ktorému podliehali a podliehajú filozofi aj vedci pri uvažovaní o jazyku. Jeho jadrom je implicitný predpoklad, že vety jazyka, predovšetkým tie, ktoré z gramatického hľadiska patria do širokej oblasti oznamovacích viet, plnia opisnú funkciu (opisujú fakty, situácie, stav sveta a pod.) a ich kľúčovou vlastnosťou je pravdivostná hodnota. Austin nazýva vyslovenia viet, ktoré plnia túto funkciu a ktoré hodnotíme z hľadiska pravdivosti či nepravdivosti „konštatívmi“, a ďalej sa sústreďuje na výpovede, ktoré plnia odlišné funkcie. Tie explicitne charakterizuje ako konanie resp. vykonávanie činov a nazýva ich „performatívny“. Na rozdiel od konštatívov ich môžeme posudzovať z hľadiska úspešnosti či neúspešnosti. Práve Austinom sformulované podmienky úspešnosti performatívov prezrádzajú hranice jeho uvažovania. Vo všetkých sa predpokladá, že pri hovorení sa opierame o konvenčné postupy. Akékoľvek porušenie týchto postupov vedie k nevydarenému performatívu, ba v prípade prvých štyroch z jeho šiestich podmienok k ich nulitnosti, úplnému nezdaru.

Predpoklad konvenčnosti nášho jazykového konania je sám osebe v poriadku. Vyžaduje si však doplnenie, pretože čisto konvencionalistický pohľad nedokáže vysvetliť dve samozrejmosti: existenciu nekonvenčného (a úspešného!) jazykového konania a vznik

¹ Ide o jeho dôležité rozlíšenie medzi utterer's meaning a expression meaning.

² Uvedomoval si rozmanitosť a neostrosť hraníc konvencií, ktorých sa pridržame pri jazykovom konaní. Navrhol však terminológiu pri skúmaní aspektov rečových aktov, ktorá sa ujala.

³ Slovenský preklad: Austin, J. L. (2004): *Ako niečo robiť slovami*, Kalligram

samotných konvencií. Aj sama konvenčnosť jazykového konania však predstavuje výzvu pre odborníkov z rôznych oblastí zaoberajúcich sa jazykom. Aká je povaha týchto konvencií resp. pravidiel?⁴ Možno ich zachytiť vo forme striktných definícií?

Austin v priebehu spomenutých prednášok čoskoro prezradil pointu svojho prístupu. Spočívala v tom, že všetky druhy výpovedí, teda aj konštatívy, sú vlastne rečovými aktami, ktoré – ako napokon každé konanie – môžu byť aj nevydarené. Jednotkou skúmania jazyka je tak „celkový rečový akt v celkovej rečovej situácii“ (Austin, 2004, 57). Táto formulácia naznačuje obrovský priestor faktorov, ktoré ovplyvňujú úspešnosť nášho hovorenia a ktoré pri jeho analýze treba brať do úvahy.

Keď si Austin nakoniec opäť položil otázku, v koľkých rôznych zmysloch môžeme povedať, že niečo robíme, keď hovoríme, rozlíšil viacero aspektov rečových aktov: lokučný, ilokučný a perlokučný. Každý rečový akt možno skúmať a opisovať z týchto hľadísk. Do lokučného aspektu zahrnul aj to, čo by sme spojili so syntaktickou a sémantickou stránkou výrazu a jeho použitia. Za najdôležitejšie pritom možno pokladať to, že upozornil na ilokučný aspekt/akt ako neodmysliteľnú významovú zložku rečového konania. Ak človek nepochopí tzv. ilokučnú účinnosť konkrétneho rečového aktu, neporozumie mu.

Austin sa venoval aj problematike možných kritérií performatívov. V súvislosti s tým uvažoval o výskyte tzv. performatívnych slovies v explicitných performatívoch a ich opisoch a o ďalších gramatických kritériách. Identifikácia performatívnych slovies pri prehľadávaní korpusových textov sa (aj napriek ich nespoľahlivosti) využíva ako jeden z účinných identifikačných prostriedkov ilokúcií pri prehľadaní textových databáz.

Austin opakovane pripomínal „neostrosť“ konvencií, ktorými sa – väčšinou implicitne – riadime pri vyslovovaní výpovedí, pri pokusoch vysloviť ich, a pri filozoficky motivovanej pragmatickej analýze niektorých druhov výpovedí vždy poukazoval na konkrétne situácie a okolnosti rečového konania. Neostrosť konvencií, presnejšie konvenčných procedúr, ako ich neoddeliteľná charakteristika znemožňuje sformulovať akési analytické definície, ktoré by jednoznačne určovali význam výrazov, ktorými opisujeme jednotlivé druhy rečového konania.

3 Griceova psychologická teória významu

Namiesto abstraktných otázok týkajúcich sa významu nejakého druhu výrazov alebo výpovedí si P. H. Grice položil oveľa „prízemnejšiu“ otázku: Čo to znamená, že niekto niečo mieni vyslovením nejakého výrazu? V relatívne krátkom článku „Meaning“⁵ tak predstavil

⁴ Searle rozlišuje medzi konvenciami a pravidlami.

⁵ V slovenskom preklade správne preloženom ako „Mienenie a význam“.

ambiciózny program, ktorý mal nakoniec vyústiť aj do odpovedí na abstraktné otázky týkajúce sa (konvenčného) významu jazykových výrazov. Predpokladal, že vysvetlenie toho, čo kto mieni vyslovením výrazu, bude východiskom vysvetlenia toho, čo znamená, že nejaký výraz má význam v nejakom jazyku.

Jeho pôvodná odpoveď na otázku, čo znamená, že hovorca niečo mieni vyslovením nejakého výrazu znela nasledovne: „A niečo mienil prostredníctvom *x*“ je (približne) ekvivalentné „Zámérom *A* bolo vyvolať vyslovením *x* určitý účinok v poslucháčoch rozpoznávaním tohto zámeru“ (Grice, 1992, 176). Dôležité je upozorniť, že jeho vysvetlenie *mienenia* sa netýkalo len tvrdení, ale aj iných druhov výpovedí. Mienenie teda vysvetľoval zámerom (intenciou) hovorcu, ktorá – ako si sám uvedomoval – má tri zložky. Po prvé, hovorca má

v úmysle dosiahnuť nejaký účinok na adresáta, po druhé, chce, aby adresát tento úmysel rozpoznal a po tretie, chce zamýšľaný účinok dosiahnuť rozpoznávaním jeho úmyslu. Nech sa už následne jednotlivé zložky griceovskej zloženej intencie akokoľvek kritizovali a nech Grice svoje vysvetlenie akokoľvek modifikoval, podstatné bolo uvedomenie si faktu, že pre pochopenie jazykového konania hovorcu (jeho výpovedného aktu) je podstatné identifikovať intencionálnu zložku tohto konania.

Rozlíšenie medzi tým, čo hovorca mieni vyslovením výrazu a tým, čo výraz (konvenčne) v jazyku znamená plodne využil aj pri analýze častých prípadov tzv. implikátúr.⁶ Predložil logickú rekonštrukciu postupu, akým sa adresát „dovtipí“, čo v takýchto prípadoch hovorca mienil vyslovením nejakého výrazu. V jeho vysvetlení hral kľúčovú úlohu princíp spolupráce a s ním súvisiace maximy. Inšpiroval tým vznik ďalších teórií komunikácie pracujúcich s alternatívnymi ústrednými princípmi (napr. princípom zdvorilosti, princípom relevantnosti).

4 Searlova syntetizujúca teória

Searle svoju dnes už klasickú prácu *Rečové akty* charakterizoval ako postupné overovanie jej hlavnej hypotézy – že hovorenie je konanie podľa špecifického druhu pravidiel.

Jeho teóriu rečových aktov možno chápať ako pokus prevziať pozitíva konvencionalistického aj intencionalistického vysvetlenia jazykového konania a na ich základe vybudovať plnohodnotnú formalizovateľnú teóriu. Searle kriticky rozvíja najmä Austinove a Griceove idey. Východiskom jeho vysvetlenia významu výrazu/mienenia hovorcu je Griceova formulácia, ktorú opravuje a dopĺňa. Správne kritizuje Gricea za to, že v jeho vysvetlení intencie hovorcu sa hovorí o perlokučnom účinku v austinovskom zmysle. Presvedčivo ukazuje, že hovorcovi ide namiesto toho pre-

⁶ Termín zaviedol Grice. Ide o taký jazykový jav, keď, voľne povedané, hovorca mieni niečo iné ako povie.

dovšetkým o to, aby adresát pochopil, akú účinnosť má mať jeho výpoveď, teda o ilokučný účinok. Navyše, Griceovu formuláciu dopĺňa o konvenčnú zložku – hovorca chce dosiahnuť zamýšľaný účinok (spravidla) prostriedkami, ktoré sa na dosahovanie príslušného účinku *konvenčne* používajú.

V súvislosti s druhou opravou predložil myšlienkový experiment, ktorý mal ilustrovať ideu, že – voľne povedané – hovorca nemôže na dosiahnutie zamýšľaného účinku na adresáta povedať hocičo. Je však zaujímavé, že aj keď v myšlienkovom experimente opísal situáciu tak, aby vyznelo absurdne povedať, že vyslovením náhodnej nemeckej vety (verša z básne) chcel zajatý americký dôstojník presvedčiť svojich talianskych väzňov, že je nemecký dôstojník, za istých okolností to nie je nemysliteľné. To spätne vyzdvihuje pôvodné Griceovo čisto intencionalistické vysvetlenie. Treba však uznať, že Searlovo syntetizujúce vysvetlenie sa týka drivej väčšiny našich výpovedí. Ak v komunikácii nesledujeme iné ciele, na dosahovanie svojich úmyslov čo najviac využívame konvenčné prostriedky.

Na druhej strane, od Austina prebral pojem ilokučného a perlokučného aktu a ideu, že hovorenie je konaním podľa pravidiel. Na rozdiel od Austina však nielenže videl zmysel v budovaní teórie ilokučných aktov, ale pokladal to za jednu z dôležitých úloh filozofie. V tomto ohľade rozhodne nebol Austinovým pokračovateľom.

Možno to vyznie paradoxne, ale problematickosť Searlových postupov sa dá vidieť najmä v jeho konkrétnych pokusoch ponúknuť základné pojmy, ktoré by umožnili vytvorenie formálnej teórie rečových (ilokučných) aktov. Spolu s D. Vandervekenom dokonca ponúkol základy tzv. ilokučnej logiky, ktorá je podľa nich „logickou teóriou ilokučných aktov“ a jej hlavným cieľom je „formalizovať logické vlastnosti ilokučných účinností“ (Searle A Vanderveken, 1985, 1).

Pri vytváraní teórie rečových aktov sa otvorene opieral o vedecké metódy (abstrakcia, idealizácia, generalizácia), čo mu umožnilo položiť základy symbolického vyjadrenia štruktúry ilokučných aktov. Jeho jednoduchý návrh na všeobecnú formu ilokučných aktov $F(p)$, kde za premenná F dosadzujeme prostriedky indikujúce ilokučnú účinnosť a hodnotami premennej p sú výrazy pre propozície poukazuje na slabiny formalizácie pri skúmaní jazyka. Táto ním navrhnutá jednoduchá forma sa totiž nehodí na mnohé druhy a prípady ilokučných aktov a nastoľuje otázku, aká vysoká je cena, ktorú treba za pokusy o formalizáciu uvažovania o skutočných jazykoch zaplatiť.

V zmazávaní hraníc medzi odlišnými rečovými aktmi pre potreby formalizácie Searle zašiel naozaj ďaleko. Kým povedať, že propozičný obsah vyjadrený vetou „Je neskoro“ je rovnaký vo všetkých výpovediach s rôznou ilokučnou účinnosťou, v ktorých túto vetu vyslovujeme, znie ešte vcelku prirodzene, menej prirodzene už znie, že výpovede „Samo prestal

fajčiť“, „Samo, prestaň fajčiť!“, „Prestal Samo fajčiť?“ či „Pán Samuel Martin prestal fajčiť“ majú rovnaký propozičný obsah. (Prípadne, že pri ich vyslovení hovorca vykoná rovnaký propozičný akt (Searle, 2007, 40–41). O to viac, keď sa dodá, že pri každom vyslovení tejto údajnej spoločnej propozície v rôznych druhoch rečových aktov (resp. pri každom propozičnom akte) hovorca predikuje vlastnosť „fajčenia“ tej istej osobe s menom Samo. Prípadne, že „...o človeku, ktorý tvrdí, že Sokrates je múdry, o človeku, ktorý sa pýta, či je Sokrates múdry a o človeku, ktorý Sokrata žiada, aby bol múdry, možno povedať, že vznáša otázku, či je Sokrates múdry (či výraz „múdry“ je – alebo v prípade žiadosti bude – o Sokratovi pravdivý)“ (Searle, 2007, 172).

Dá sa povedať, že Searle zaplatil privysokú cenu za snahu zachytiť formálnu štruktúru rečových aktov – natoľko sa vzdialil od významu takých výrazov, ako je pomerne bežný výraz „pripisovať (niekomu, niečomu) vlastnosť“, „opisovať (niečo, niekoho)“, „vzniesť otázku“ a pod., že pri charakterizácii niektorých druhov rečových aktov, ktoré sa opierali o takto predefinované výrazy sa vzdialil aj od ich bežného chápania. Prípady úspešného rečového konania, ktoré by kompetentní hovorcovia bez problémov opísali pomocou ilokučných slovies (napr. „sľúbil“, „poprosil“, „prikázal“, „ospravedlnil sa“ atď.) sa tak dostali mimo jeho teórie.⁷ Nedostatky jeho teórie pripomínajú, akým komplexným fenoménom je naše jazykové konanie a naznačujú neprekročiteľné hranice pri pokusoch opísať ho pomocou formalizovaného jazyka.⁸

Zdá sa, že príliš ďaleko zašiel aj v zmazávaní hraníc medzi výpovedami patriacimi do jedného druhu rečových aktov. Všimnime si jeho vzorovú analýzu sľubovania ako druhu rečového aktu a jeho vlastné poznámky k metódam, ktoré spája so svojou analýzou! Searle napríklad zámerne vynechal zo svojich analýz neexplicitné sľuby, teda také, ktoré neobsahujú príslušný tvar ilokučného slovesa „sľubovať“. Obmedzujúce a nedostatočne zdôvodnené sú aj ďalšie jeho predpoklady, ktoré sa v nejakej podobe objavujú vo formuláciách nevyhnutných a postačujúcich podmienok sľubovania. Pripomeňme si, koľko rozmanitých rečových aktov možno vykonať obyčajným prikývnutím alebo pritakaním. Sú to okrajové alebo druhoradé prípady rečového konania?

Kým Austin až prehnane zdôrazňoval úlohu jazykových konvencií pri rečovom konaní a len okrajovo sa zmienil o úlohe hovorcových intencií pri niektorých druhoch performatívov, Searle vychádzajúci z Griceovej psychologickéj teórie významu považoval intenciu hovorca za neodmysliteľnú súčasť všetkých výpovedí. Umožnilo mu to odstrániť hlavné slabiny Austinovho

⁷ Na neadekvátnosť Searlových nevyhnutných a postačujúcich podmienok pre sľubovanie ako druh ilokučného aktu poukázal Alston (2000).

⁸ Pod neprekročiteľnými hranicami mám na mysli to, že akákoľvek teória jazyka je sama *iným* skonštruovaným jazykom.

konvencionalistického chápania rečového konania – neschopnosť vysvetliť, ako môže adresát porozumieť rečovému konaniu, ktoré sa neopiera o konvencie, čiže aj neschopnosť vysvetliť samotný vznik jazykových konvencií.

5 Niektoré implikácie teórie rečových aktov

Zhrňme si niektoré viac-menej samozrejme fakty o rečovom konaní, na ktoré priamo alebo nepriamo upozornili Austin, Grice a Searle. V prvom rade, vyslovenie/napísanie slov alebo zložených výrazov v reálnych prípadoch komunikácie je vždy konaním, v prípade úspechu vykonaním komplexného činu, ktorý síce možno skúmať z rôznych aspektov, abstrahujúc od jeho rôznych vlastností a okolností (napr. z tzv. čisto sémantického hľadiska odhliadajúceho od situačného kontextu), ale netreba zabúdať na jeho komplexnosť.

Teória rečových aktov ďalej poukazuje na nasledovné stránky rečového konania, na ktoré sa predtým upozorňovalo len sporadicky alebo sa úplne prehliadali:

– kľúčovú úlohu konvencií, konvenčných procedúr, ktorými sa riadia a na ktoré sa implicitne odvolávajú používatelia jazyka

– primeranosť hovorcov príslušnej konvenčnej procedúre, ich vlastností v širokom zmysle slova alebo ich sociálnej roly, inštitucionálneho postavenia a pod. ako dôležitú podmienku úspešnosti ich rečového konania⁹

– dôležitú úlohu hovorcovho zámeru pri niektorých druhoch výpovedí¹⁰ – čiže intencie hovorca spojenej s vyslovením nejakého výrazu, predpokladanej a adresátmi očakávanej na základe konvencií; pričom hovorca nemusí mať konvenčne očakávané a požadované zámery a môže tak konvencie zneužívať (napr. klamať, falošne sľubovať a pod.)

– fakt, že rečové konanie je takto spojené zo záväzkami, ktoré na seba hovorca preberá, pričom tieto záväzky určujú aj primeranosť či správnosť jeho následného rečového alebo iného konania¹¹

– jednotkou skúmania jazyka je rečový (ilokučný) akt, prípadne, ako to zdôrazňoval Austin, „celkový rečový akt v celkovej situácii“ (Austin, 2004, 57).

⁹ Napríklad, hocikto nemôže hocikomu rozkazovať. Pre úspešnosť rozkazu ako druhu rečového konania je teda podstatné, aby rozkazujúca osoba bola formálnou alebo neformálnou autoritou príslušného druhu.

¹⁰ Podľa Searla, Gricea a ďalších pri všetkých typoch výpovedí.

¹¹ Možno ich vyjadriť napríklad výpoveďami typu „Sľuby sa majú plniť“, „Nemali by sme si protirečiť“ atď.

– pokus vykonať rečový akt nemusí byť vždy úspešný a jeho úspešnosť či neúspešnosť súvisí s podmienkami pre jednotlivé druhy rečových aktov

– rečovými aktami sú aj výroky (tvrdenia, konštatívy) a výpovede tohto druhu takisto môžu byť ako činy nevydarené, a to viacerými zaujímavými spôsobmi

– dôležitým faktorom, meniacim pohľad na predmet sémantiky je, že tzv. ilokučná účinnosť výpovede je neoddeliteľnou zložkou jej významu – bez pochopenia toho, čo zamýšľal hovorca urobiť pri výpovedi (nie jej prostredníctvom)¹² nemožno hovoriť o tom, že adresát mu porozumel; nestačí priradiť vete (alebo slovu) propozičný obsah (alebo doslovný význam) alebo pravdivostné podmienky, pretože tá istá abstraktné chápaná veta môže byť použitá na rôzne druhy výpovedí¹³ a v tom zmysle mať odlišné významy

– komunikácia obsahuje indikátory ilokučnej účinnosti, ktorých analýza môže byť užitočná aj v oblasti informatiky a komunikácie využívajúcej nové technológie

– adekvátny pohľad na jazyk nepredpokladá automaticky, že hlavným typom výpovedí sú konštatívy a že prvoradou funkciou jazyka je opisovať fakty

6 Teória rečových aktov a jej aktuálne a možné uplatnenie

Uvediem predovšetkým niektoré dôsledky relevantné pre „komunikáciu“ s počítačom alebo pre počítačom sprostredkovanú komunikáciu. Komunikácia chápaná prirodzene ako sled rečových aktov (v ktorých nemusí ísť o „výmenu informácií“) vykonávaných ľuďmi s ich poznávacími schopnosťami a na pozadí spoločnej aj individuálnej zásoby rozmanitých poznatkov určuje hranice, v akých možno rozumne hovoriť o komunikácii človeka s počítačom. Je otázne, či už samo slovo „komunikácia“ nie je v tejto súvislosti zavádzajúce. Počítač tu nikdy nebude partnerom v komunikácii alebo, povedané miernejšie, rovnocenným partnerom, pokiaľ nebude možné hovoriť o jeho poznávaní a poznatkoch v aspoň približne (a aspoň v niektorých aspektoch) podobnom zmysle slova ako to robíme u ľudí. Je dôležité rozlišovať medzi metaforickým hovorením o konaní, poznatkoch a poznávaní v prípade počítačov a hovorením o konaní, poznatkoch a poznávaní v prípade ľudí.

¹² V bežnom jazyku u Austina „in saying“, nie „by saying“.

¹³ Medzi často uvádzané príklady viet, ktorých vyslovenie v rôznych rečových situáciách môže byť vykonaním rozdielnych rečových aktov patria napr. vety „Dvere sú otvorené“, „Je neskoro“, „Som hladný“. Austin (2004) uvádza ako príklad vetu „Zastreľ ju!“

Je zrejmé, že idey teórie rečových aktov (TRA) majú a môžu mať najrozsiahlejšie uplatnenie v oblastiach priamo sa týkajúcich nejakej formy komunikácie. Predovšetkým vo sfére komunikácie/interakcie človeka s počítačom a počítačmi sprostredkovanej komunikácie. Prehľadný opis využitia TRA v oblasti interakcie človeka s počítačom možno nájsť v Dix, A. a kol. (2004), najmä v kapitole „Komunikácia a modely spolupráce“.

Keďže pole aktuálneho a možného uplatnenia TRA je veľmi široké, uvediem len niektoré príklady. Priznávam, že ma prekvapil rozsah, v akom sa koncepty a idey rôznych variantov TRA či filozofických teórií komunikácie pri tvorbe a vývoji aplikácií a softvéru všeobecne, používateľského rozhrania operačných systémov, internetových stránok, v oblasti informatiky, kognitívnej vedy atď. už používajú.

Ďalšou oblasťou je dizajnovanie používateľsky prístupných informačných systémov, prípadne zjednocovanie ich vzájomnej komunikácie. Tu už môže ísť o komunikáciu, ktorej sa človek priamo nezúčastňuje. Napríklad v Mihálik, I., Rimassa, G. (2007) sa uvádza: „Sémantická komunikácia definuje štyri performatívy, ktoré pokrývajú najdôležitejšie prípady pri komunikácii: REQUEST na vyjadrenie požiadavky na akciu, NOTIFY na vyjadrenie prenosu informácie o nastanej udalosti, ASK-IF na vyjadrenie uzavretých (áno/nie) otázok a ASK-WHICH na vyjadrenie otvorených otázok. Tieto štyri performatívy boli zvolené ako najzákladnejšie. S ohľadom na FIPA sémantická komunikácia obsahuje dve základné performatívy a dve najbežnejšie z množiny odvodených“ (Mihálik a Rimassa, 2007).

Významným príkladom využitia teórie rečových aktov sú aktivity spomenutej organizácie FIPA.¹⁴ V Programovom vyhlásení FIPA (The Foundation for Intelligent Physical Agents [FIPA], 2003) sa doslova píše: „Základnou ideou FIPA je, že prostredníctvom kombinácie rečových aktov, predikátovej logiky a verejných ontológií môžeme poskytnúť štandardné spôsoby interpretovania komunikácie medzi agentami spôsobom, ktorý rešpektuje *zamýšľaný*¹⁵ význam komunikácie.“ Vo FIPA Communicative Act Library Specification (FIPA, 2003) sa definuje 22 komunikatívnych aktov explicitne inšpirovaných aj Searlovou prácou *Rečové akty*.

Môžeme sa stretnúť aj s využitím TRA v tzv. korpusovej lingvistike, ktorá využíva rýchle spracovávanie rozsiahlych, často špecificky zameraných súborov textov.¹⁶ Pre zaujímavosť, časť publikácie Taavitsainen, I., Jucker, A. H., Tuominen, J. (2014) s príznačným

názvom „Výpovede a dialógy“ obsahuje kapitoly o skúmaní verbálnej agresivity v anglických historických textoch a o robení komplimentov či poklôn v americkej angličtine, čo si v oboch prípadoch vyžaduje identifikovanie zamýšľaného ilokučného účinku. Na problémy, na ktoré naráža skúmanie a identifikovanie rečových aktov nielen v korpusovej lingvistike, poukazuje nasledujúci citát: „Menej konvenčné rečové akty¹⁷ napríklad žiadosti, komplimenty či urážky, sa však môžu vyskytovať v nekonečnom počte rôznych realizácií a je oveľa ťažšie hľadať ich, ak už úplne nevzdorujú automatickým vyhľadávacím technikám“ (Taavitsainen a Jucker, 2007, 107).

Ďalšími zaujímavými príkladmi sú analýza e-mailovej korešpondencie z rôznych aspektov¹⁸, online alebo elektronickej komunikácie rôznych druhov (napr. IRC komunikácie (Herring, 1996) a emotikonov a ich funkcií (Dresner a Herring, 2014)¹⁹.

7 Záver

V tomto príspevku som sa nijako nepokúsil odpovedať na otázky, ktoré sú podľa mňa kľúčové pre pochopenie toho, v čom môžu byť filozofické analýzy jazyka užitočné pre jednotlivé vedné odbory: Kde sa začína a kde končí analógia medzi ľudskou komunikáciou a komunikáciou súvisiacou s modernými technológiami? Podobne, analógia medzi konštruovaním modelov vo vede a filozofickou analýzou jazyka? V akom zmysle možno rozumne hovoriť o rečovom konaní v prípade počítačov? Odpovede na tieto otázky sú dôležité aj pre pochopenie cieľov, možností a hraníc uplatnenia rôznych variantov teórie rečových aktov v informatike všade tam, kde je reč o jazyku a komunikácii v najširšom zmysle.

Pod'akovanie

Tento príspevok vznikol s podporou grantovej agentúry KEGA v rámci projektu č. 017UK-4/2016.

Literatúra

Alston, W. P. (2000). *Illocutionary Acts and Sentence Meaning*, Cornell University Press.

Austin, J. L. (2004). *Ako niečo robíť slovami*, Kalligram.

Dix, A. a kol. (2004). *Human-Computer Interaction*, 3. vyd., Pearson Education Limited.

¹⁴ V porovnaní napr. s pozdravmi.

¹⁵ Etické aspekty si všíma Rooksby (2002), pričom vychádza z Austinovej koncepcie.

¹⁶ Autori ponúkajú výklad, podľa ktorého emotikony nie sú len indikátormi emócií, ale aj indikátormi ilokučnej účinnosti.

¹⁴ FIPA (The Foundation for Intelligent Physical Agents) – medzinárodná organizácia, ktorá sa venuje podporovaniu odvetvia inteligentných agentov verejne prístupným rozvíjaním špecifikácií podporujúcich interoperabilitu medzi agentmi a na agentoch založenými aplikáciami.

¹⁵ Kurzíva D. K.

¹⁶ Existujú napr. korpusy hovorového jazyka, súkromnej korešpondencie, poézie a pod.

- Dresner, E., Herring, S. C. (2014). Emoticons and Illocutionary Force, in Riesenfeld, D., Scarafile, G. (eds), *Perspectives on Theory of Controversies and the Ethics of Communication*, Springer.
- Grice, H. P. (1975). Logic and conversation, *Studies in the way of words*, Harvard University Press, 22 – 40.
- Grice, P. H. (1991). Meaning, *Studies in the way of words*, Harvard University Press, 213 – 223.
- Grice, P. H. (1992). Mienenie a význam, *Filozofia prirodzeného jazyka*, Bratislava, Archa.
- The Foundation for Intelligent Physical Agents. (2003). FIPA's Mission Statement. Retrieved March 31, 2017, from <http://www.fipa.org/about/mission.html>
- Herring, S. C. (1996). Two Variants of an Electronic Message Schema, Herring, S. C (ed.), *Computer-mediated communication: linguistic, social, and cross-cultural perspectives*, John Benjamins Publishing Company, 81 – 106.
- Mihálik, I., Rimassa, G. (2007). Sémantická komunikácia v informačných systémoch, *Informačné technológie a knižnice*, 1/2007 [online]. [cit: 2017-03-31] Dostupné na <http://itlib.cvtisr.sk/>
- Rooksby, E. (2002). *E-mail and Ethics. Style and ethical relations in computer-mediated communication*, Routledge.
- Searle, J. R. (2007). *Rečové akty*, Kalligram.
- Searle, J. R., Vanderveken, D. (1985). *Foundations of Illocutionary Logic*, Cambridge University Press.
- Taavitsainen, I., Jucker, A. H. (2007). Speech act verbs and speech acts in the history of English, Taavitsainen, I., Fitzmaurice, S. M. (eds.) *Methods in historical pragmatics*, Mouton de Gruyter.
- Taavitsainen, I., Jucker, A. H., Tuominen, J. (2014). *Diachronic Corpus Pragmatics*, John Benjamins Publishing Company.